

Marosi Gyula

Az anyai ág

Marosi Gyula
(1941, Budapest)
író, József Attila-díjas

Nagyszüleim közül jószérével csak apám édesanyját, Borsó Erzsébetet ismertem. Gyermekkoromban nem éreztem nagyszüleim hiányát. Egy lerombolt, szétvert, többszörösen kirabolt, mindenben hiányt szenvedő országban tulajdonképpen annyi minden hiányzott, hogy nem is tudhattam, mi? És még szerencsésnek is érezhettem magam: volt apám. Minden harmadik-negyedik osztálytársam félárva volt, apjuk elpusztult valahol. Ki a Don-kanyarban, ki hadifogolytáborban, ki Auschwitzban, ki Budapest bombázása vagy az utcai harcok során. Nagyszüleimre igazából azután kezdtem gondolni, miután nagyapa lettem. Valószínűleg ösztönösen mintákat kerestem. Ez a kérdés, minták nélkül is, épp az ösztönből felbugyogva hamar megoldódott: az unokákat elegendő csak szeretni, a felelősség terhét átruházva a szülőkre, az öreg szívek lágyságával, a kényeztetésig szeretni. Ha ez így van, márpedig így, szeretet-vesztésem pótolhatatlan.

Nagyapám az első világháború áldozatai. Apai nagyapám szinte mesébe illő körülmények között hazakeveredett ugyan a frontról, de egy fejsérülés következtében viszonylag korán meghalt, nem ismerhettem. Találkoztam ugyan anyám édesanyjával, Kántor Erzsébettel is, de róla csak halovány emlékeim vannak. Talán nem is az enyéme, talán anyám elmondásai tükröződnek bennem. „Emlékszel, egyszer anyu hozott egy hatalmas, vagy ötkilós görögdinnyét, és akkor te...” Egyetlen biztos emlékem van: testének ugyanolyan illata volt, mint anyáménak. Kerek, gödröcskés arcára is emlékszem, bár meglehet, a fennmaradt fényképek segítettek megőrzésében. Némi megrendüléssel ismer-

tem fel Réka unokám arcán nagyanyám mosolyát, a mindig kicsit visszafogott, de őszinte, szívből jövő derűt sugárzó mosolyt – igen: a Teremtés pillanatában keletkezett minden csoda, ha lappangva is, de e világ végezetéig velünk marad. Csaknem húsz évvel fiatalabb volt Borsó Erzsébetnél, ő lehetett volna az az emlékezetes Nagymama, aki elvisz az Állatkertbe meg a Nagycirkuszba, aki máig emlékezetes finomságokat főz... birsalmasajtot és csipkeshörpöt készít... de 1945 kora őszén, már békeidőben, meg kellett halnia. Egy, a történelmi sors által alakított autóbalesetben: többedmagával egy teherautó platóján utaztak vidékre, aranygyűrűk, nyakláncocskák fejében némi kis élelmiszert beszerezni, és egy részeg orosz katona sofőr beléjük hajtott. Mindenki más megúsza, de az én nagymamámra rázuhant, mivel út közben kapni nem lehetett, egy magukkal vitt, benzinnel teli vashordó. Akkoriban gyakran megestek efféle balesetek: gyakorlatot a tajgán szerzett orosz gépkocsivezetőknek nem sok fogalmuk volt a városi közlekedés szabályairól, s bár az újságok ezekről egy sort se írtak, a sügő hírek mindig úgy szóltak, hogy éppen tajt részek voltak – talán a megszokás: ha lösszerrel megrakott teherautót vezet az ember a frontvonalba, jól jöhet néhány vizespohárnyi vodka. Méltán tartom nagyanyámat a második világháború áldozatának.

Még így is meghatározó szerepet játszott az életemben. Budapest ostromának ideje alatt anyámmal a pincében lapultunk, és jóformán sárgaborsón éltünk. Még az ostrom előtt nagymama hozott egy fehér vászonzsákot – nyakától az aljáig egy nemzetiszínű szalag volt rá-

varrva, aztán még sokáig megvolt az a zsák –, benne vagy tízkilónyi száraz sárgaborsó – alighanem egy korábbi, sikeres vidéki cserebere útján szerezte. Nélküle talán éhen is haltunk volna. Anyám egy gyengécske spirituszlángon minden nap főzött belőle – egyre hígabb – valamit. Hogy így történt, nem emlékszem rá, csak anyám későbbi elbeszéléseiből tudom, de a szervezetem emlékszik: tulajdonképpen szeretem a sárgaborsó főzeléket, mondjuk havonta egyszer szívesen meg is eszem, de ha marad belőle, másnap már nem tudom megenni, undorodom tőle.

Anyai nagyapámat nemhogy én, de anyám se ismerhette. Hogy anyám apja nem vérszerinti, csak akkor tudtam meg, amikor iskolába kerültem, és meg kellett adni az adataimat. Kérdeztem, mi történt vele, anyám csak annyit válaszolt: „eltűnt a háborúban.” Ez nekem akkor elegendő volt, hiszen annyi mindenkiről mondták, hogy „meghalt, eltűnt a háborúban” – el se hatolt a tudatomig, hogy mindez még az első világháborúban történt. Tizenéves korom tájt, amikor falni kezdtem a romantikus kalandtörténeteket, kérdezgetni kezdtem anyámat, mikor, hol és hogyan történt a még háborús körülmények közt is furcsának ható, nyomtalan eltűnés? Ismeretlen nagyapám élettörténete kalandregénybe illőnek tűnt. „Nem tudom...” – válaszolta mindenre, „hidd el, nem tudom. Anyám se beszélt róla többet.” Saját, csecsemőkorából való emlékei nem lehettek. Ha nagyanyám életben marad, nyilván őt kezdtem volna el faggatni – ma már tudom, nem sok eredményt. Alighanem azt a rövidke, szétpattant első házasságát afféle ifjúkori, megbocsátható botlásnak tekintette, amit inkább felejteni kellett. Később, jóval később, anyám halála után hozám került születési anyakönyvi kivonata – melyet a szombathelyi római kat. főplébánia állított ki, bejegyezve a XVI. kötet 75-ik lapján, mely szerint az 1920. augusztus 17-én született és 25-én megkeresztelt Erzsébet Ilona nevű gyermek, neme: nő, származási állapota: törvé-

nyes, lakhelye: Szombathely –, s ebben megjelent egy addig általam nem ismert, új adat: apja foglalkozása: vasesztergályos. Már a rendszerváltás után, egy, a Tanácsköztársaság valamilyen évfordulója kapcsán rendezett előadást hallgatva – akkor már megfosztották az addigi „dicsőséges” állandó jelzőjétől –, az villant az eszembe: mivel a vasesztergályos volt a „nemzetközi munkásosztály” idolja, meglehet, nagyapám eltűnése, talán, ahogy elkönyveltetett, nem is történt oly nyomtalanul. A vörös csillag magyar égbolton való tüzelése idején számtalan gyalázat megesett, belesodródhatott valamely – nevezzük így – méltánytalan eseménybe, melyben halálát lelte. Miáltal nemcsak érzelmi, de társadalmi okokból is kívánatosá vált a feledés. Ez a villanásnyi gondolat persze nem kaphatott semmiféle megerősítést, még csak egy újonnan felbukkant emléktöredék formájában sem, így hát az öregedéssel vastagodó gyanakvás és rosszhiszeműség számlájára könyveltem el. Mindenesetre: szerencsétlen fiatalemberre azt mérte a sors, hogy egy látni se láthatott, karjaiba sohase emelhetett leánygyermek nemzése után, további nyomok nélkül tűnjön el ebből az árnyékvilágból.

Apám családjában okmányok maradtak fenn, fényképek alig. Egynehány, kisméretű amatőr kép, előhívásuk is házilagós lehetett: sárgulnak, fakulnak, kunkorodnak – az ábrázolt személyek közül legény korabeli apámat és egyetlenegy képen felbukkanó nagyanyámat ismerem, jó részükről azonban nem tudom, kik. A korban szokásos családi fotók nem készültek róluk, esetleg pénzük se volt rá. Az anyám hagyatékában maradt minden papír az általam is ismert időkből való, az ő és apám dokumentumai – korábbi időkről hírt adó, csupán egy: Anna néni halotti anyakönyvi kivonata –, ellenben fénykép több tucatnyi. A legkorábbi egy nagyméretű, úgy 30×20 centiméteres, fekete-fehér kép. Egy még nagyobb, vajszerű kartonlapra van kasírozva, a kartonlap szélein futó enyhe bemélyedés arra utal, valamikor be lehetett

keretezve – tehát valaki a lakása falára helyezte, hogy minden nap láthassa. Dátum nem szerepel a hátán, de készítésének ideje pontosítható: nagyanyám ölében ülő, 1920-ban született anyám egyéves rajta. A kép közepén dédanyám – a nevét tudom: Katalin –, mellette lányai: az idősebb Anna és húga, Erzsébet nagyanyám. A domináns személy érezhetően Katalin, nyilván ezt erősítendő, a fényképész mester által magasabb székre ültetve, fél fejjel magasabb lányainál. Haja szinte férfiasan rövid, és tekintetében is fellelhető férfiasnak nevezhető keménység. Egyszerű szabású és láthatóan olcsó anyagból készült, talán sötétkék blúzt visel, rajta semmi dísz, mintha egy zárdai vagy dologházi munkaruhát öltött volna magára. Ha egy múlt század eleji egyszerű munkás- vagy parasztasszonyról készült volna a kép, nem akadnék fenn rajta, de Katalin nem volt szegény: komoly házat vezetett, birtokolt némi földcskét is. Bizonyíték erre maga a kép: lányai a kor polgári divatja szerint öltöztek. Férfi, logikusan a lányok apja, nincs a képen, bizonyára már nem élt akkor, de Katalin arckifejezéséből arra kell következtetnem, hogy mindig is ő viselte a kalapot. Elsősorban mindenért neki kellett megküzdenie. Ha így is volt, ez mégsem magyarázat arra, hogy mire ez a puritánság? Ha nagyanyámnak nem kellett volna idejekorán meghalnia, róla valószínűleg mesélt volna.

Száz év távlatából, és a képen szereplők életútját ismerve, szinte döbbenetes, jóslat erejű, aprócska részlet: míg nagyanyám ölében babácska anyám, Anna ölében egy szál rózsza – jelképpé emelkedő rózsaszál: ő gyermektelen maradt. Nagyanyám halála után, szinte természetesen, közte és anyám közt amolyan anyaleány kapcsolat alakult ki – idős korukban, Jani bácsi és apám halála után egy ideig együtt is laktak, anyám temettette el. De kapcsolatuk korábban is erős lehetett: Anna Budapestre költözött, és feleségül ment egy idősebb, ha nem is gazdag, de jómódú férfihez. Az ő segítségével jött a fővárosba nagyanyám is – ha tehette, kis-

gyermekes özvegyasszonyként miért is maradt volna egy rossz emlékekkel terhes helyen, miért ne egy nagyvárosban kereste volna szerencsés-jét? Ez időben a gyermektelen Anna gyakran pátyolgatta kisleány anyámat. Katalin halála után, a ház és a földcske eladása árán sikerült végleg megkapaszkodniuk itt.

Anna néni lehetett volna afféle pótnagy-mamám, de gyerekkorom idejéből nem is emlékszem rá. Valószínűleg nem tudott mit kezdeni velem mint kisgyerekekkel, nem véletlenül rendelte el a Teremtő, hogy magtalan maradjon. Rejtélyes lélek volt, későbbi, néhány fura szokása miatt emlékezetes maradt számomra. Évente egyszer, születésnapjai alkalmával traktát adott. Virágcsokrokkal felszerelve megjelentünk nála, és ő feltálalta az ünnepi lakomát: kacsasültet párolt lila káposztával. Ami, töpörtősre sültött bőrével, zseniális volt ugyan – nagykamasz koromban iszonyú mennyiségűt tudtam bezabálni belőle, és ő boldogan rakta az újabb adagokat a tányéromra –, de sosem változtatott ezen a fogáson. Valamiért úgy tudta, ez a világ legfinomabb eledele. Szobaablaka előtt, egy faállványon sansavériákat tartott, még csak nem is a sárgaszélű érdekesebbeket, szaporította is őket, már a parkettán is, tucatszintű cserépből árasztották az unalmat – valamiért úgy vélte, ezek a legszebb szobanövények. Minden karácsony alkalmával ajándékot kaptunk tőle: maga készítette likőröket. Tiszta szeszből, kakaóból vagy tojásból, fahéjból, mindenféle aromákból kotyvasztotta őket, szirupsűrűek és elviselhetetlenül édesek voltak. Hosszú életet élt, csaknem kilencvenéves koráig, s bár a kacsasültessel egy idő után felhagyott, a likőrkészítéssel nem, még a feleségem is ismerte őt. Még akkor is rendre megkaptuk karácsonyi ajándékait – szépen megköszöntük persze –, de mivel nemigen tudtunk mit kezdeni velük, a még színükben is gyanús üvegeket feltettük a kamra legmagasabb polcára. Ám mindennek eljön a maga ideje: a hetvenes években az országgyűlési képviselők választásának

napjára szesztilalmat rendeltek el. A népinek nevezett demokrácia képmutatásának nagy napjai virradtak ránk. A rendelet azt sugallta ugyanis, hogy a Hazafias Népfrent által állított egyetlen jelölt közt oly éles lehet a választási küzdelem, hogy az – alkohol fogyasztása mellett – akár tettelegességgé is fajulhat. Mi ezekről a jelentős eseményekről nem vettünk tudomást, sose mentünk voksolni, folyásukról is csak kora délutántól kezdve értesültünk, amikor sorra megszólalt a telefon, és síró hangú barátok azt kérdezték: „A Jóisten áldjon meg benneteket, van egy kis piátok?” A tilalom még a nem ivósok körében is felkorbácsolta a szesz iránti vágyat. Ilyen alkalmakkor aztán nagy banda gyűlt össze nálunk, alig fértünk el a lakásban, és előkerültek Anna néni ajándékai. Hamarosán kiderült, hogy a ragacs üvegekben tárolt, méz-sűrű, kissé vegyszerszagú folyadék rengeteg szódavíz hozzáadásával iható, sőt, alkoholtartalmának jelentkezésekor egészen finom. A végső kiszáradást túlélők áldották Anna néni nevét.

Hogy hol volt Katalin háza, számomra szinte csak véletlenül derült ki. Gyerekkoromban hallottam ezt a szót: Csipkerek. Nem tudtam hová kötni, nem is foglalkoztatott, úgy véltem, valamilyen meséből maradhatott bennem – valóban, szinte mesébe illő elnevezés ez. Már meglelt férfikoromban egyszer elmentünk feleségemmel egy autóbusz-kirándulásra, Kámba, havasi rózsa virágzását bámulni. És egy közeli település névtábláján az állt: „Csipkerek”. Úristen, hát valóban van ilyen? Akkor tudtam meg anyámtól, itt volt Katalin háza. Mivel közel van Szombathelyhez, helyükre kerültek bizonyos dolgok.

Hogy anyám nem ismerhette vérszerinti apját, nem jelentette azt, hogy apa nélkül nőtt fel. Az özvegyen maradt nagymama néhány év múltán újra férjhez ment – tehette: szép asszony volt. Nem a mai ideálok szerinti, konditeremben szíjasított, festett és kozmetikázott, esetleg szilikonnal is kitömött, az aktuális divat szerint

öltözött, ragyogó nő, hanem a békebeli idők elvárásai szerint kellő idomokkal megáldott szépasszony, aki még a magabiztos önazonosság-tudat birtokában, derűs nyugalommal sugározza szépségét. Ráadásul sürgő-forgó, mindenkiről gondoskodó háziasszony volt – a mi ostrom alatti életmentő sárgaborsónkat is időben beszerezte –, és remekül főzött. Anyám tőle leste el tudományát. Egy megfontolt, komoly, kissé száraz műszaki úriemberhez ment férjhez, és neki is szült egy leánygyermeket. Vicuska és anyám igazi testvéri szeretetben nőttek fel.

A család harmonikus állapotáról egy tanönyv nagyságú családi kép tudósít. Barna-fehér – amit én melegséget sugárzó mivoltáért nagyon szeretek. Múteremben készült, a pompát emelendő a kép felső két sarkából hólokba összehúzott bársonyfűggöny hull alá. A mester a kor kívánalmainak megfelelően állította be a szereplőket: az anya és az apa egy-egy alacsony támlás karosszékben ül, a mellettük álló két leánygyermek a karfákra helyezi a kezét. Lát-szik, készültek az ünnepélyes fényképezkedésre. Nagyanyámon sötét, nyakaljáig vágott, egyrészes ruha, mellrészét valamilyen kétgombos bross fogja össze, vékony belső gallérja egy bross alatti vágásból kendőcskeként bújik elő. A férfin a barna mélységéből sejthetően fekete öltöny, fehér ing, apró mintás nyakkendő, szivarzsebében díszszekendő – az inggallér feltűnő merevsége mintha viselője karakterére utalna. A fénykép hátulján nincs dátum, anyám tizenhárom-tizennégy éves lehetett, Vicuska nyolc-tíz. Csak nagyanyám arcán látható futó, halvány mosoly, anyám szinte ünnepélyesen komoly, a férfi arcán tiszteletet kiváltó öntudat. Vicuska kissé megszeppent. A kép egy jó mód-ban, tökéletes harmóniában élő polgári családról tudósít.

Egy másik, összetartozásukat bizonyító kép egy tizenegynéhány tagú kiránduló társaságot mutat. Kora őszi időben egy erdei tisztáson állnak, az urakon a korban divatos, térd alatt öszszecsatosolható bricsesz nadrág, néhányuk fején

vaddisznósörtével ékesített vadászkalap, a hölgyeken csaknem bokáig érő, hosszú, vastag anyagú szoknya, mindenkin erős túrabakancs. Anyám mint a társaság üdvöskéje – tizenhét-tizennyolc évesnek gondolom – előttük a fűvön ül, gondosan a térdére húzva hosszú szoknyáját. Jobbján-balján két guggoló férfialak – apám még nincs jelen a képen. A fénykép érdekessége, hogy készítője a kép hátuljára írta az álló alakoknak megfelelően függőlegesen mindenki nevét – és anyám nevelőapja családnevén szerepel. Egy alkalmoszerűen összejött társaságban így ismerték. Anyám mindig apunak nevezte őt, igazi apjaként tisztelte, tán még szerette is, bár erről sosem nyilatkozott.

Több kép fennmaradt, amelyek különböző életkorokban anyámat és Vicuskát ábrázolják. Egyik érdekességük, hogy a lányok mindig hol sötétkéék, hol fehér matrózbólúzt viseltek – úgy látszik, az időben ez bizonyult méltónak a fényképezkedésre. A fontosabb: anyám, nyolc- vagy tizenkét évesen is, mindig mosoly nélküli, komoly arccal néz a lencsébe. A későbbi, barnafehér, reprezentatívnak szánt családi képen látható komolyság némiképp érthető, de a korábbi felvételeket szemlélve feltűnő. Ha akkor hasonló korú fiúcska lettem volna, bizonyára nem keresem a kis mufurc barátságát. Óhatatlanul felrémlik nagyanyja, Katalin mosolytalan komolysága, de őt nem mintázhatta, hisz alig ismerte – legfeljebb a gének különös játékáról lehet szó. Bár Katalin arckifejezésében felismerhetünk némi visszahúzódást, elzárkózást a világ dolgaitól, ám anyáméban inkább elszántságot, a világ dolgai iránti kihívást is. És még valami: minden képen találhatunk valamilyen apró, kéz-, fej- vagy testtartást, amely Vicuskához való kötődését jelzi.

Anyám polgári iskolát végzett, valamennyire megtanult németül, még gyors- és gépírói képesítést is szerzett. Megmaradt erről szóló oklevele, melynek szövege annyira kacifántos és alázatoskodó, annyira magyar királyi, hogy szinte mulatságos. „Mi, alulírottak, mint az

Irodai Gyorsírókat és Gépírókat Vizsgáló Országos Bizottság tagjai, bizonyítjuk, hogy Derdák Erzsébet /.../, rom. kath. vallású, előttünk a m. kir. vallás- és közoktatásügy Miniszter Úrnak az irodai gyorsírók és gépírók képesítése tárgyában /ilyen-olyan/ rendeletében előírt vizsgálatokat, egyesítve az egységes magyar gyorsírásból és gépírásból letette, mely alkalommal nevezettet IRODAI GYORSÍRÓVÁ ÉS GÉPÍRÓVÁ minősítettük.” Ennek ellenére anyám nem lett gépírókisasszony, hogy a korabeli giccspancs filmvígjátékok és irományok szűzsége szerint elcsavarja a milliomos tulajdonos léhaságra hajlamos fiacskájának a fejét, hanem nőül ment apámhoz.

Képesítése és a család státusza szerint bizony mésalliance volt ez: mondjuk, valami diplomás fiatalember járt volna neki. Azon túl, hogy apám jóképű és jó kiállású férfi volt, mégiscsak egy vidékről, egy szál ruhában eleresztett senki fia, egy fűszeres segéd. Igaz, addigra már a maga csinálta ember önálló egzisztenciával rendelkezett, tulajdonában volt egy nyolctíz méter hosszú stand a Klauzál téri vásárcsarnok egyik utcájában – de hát ez nem volt akkora vagyon, hogy minden mást feledtetve, ellenállhatatlan vonzást gyakoroljon. Mindaddig annyira más társadalmi rétegben éltek, hogy nem is tudom, hol találkozhattak össze, hogyan ismerkedtek meg egymással – ők sosem beszéltek róla, én meg nem kérdeztem. Anyám eszes asszony volt, lehetett volna a saját jogán is tanár, jogász vagy orvos, de ki nem állhatta a szőrszálhasogató okoskodásokat. Jóval később, már a televíziót bámuló korszakban, amikor mindenféle emberrel meg lehetett ismerkedni a képernyőről, sokszor mulattunk rajta, amikor a pártállami értelmiség jelesei, helyzetükből adódóan hosszasan és zagyván előadták nézeteiket, anyám egyszer csak felpattant a fotelból, és egy nyaklevesnek is beillő lendülettel kinyomta a kapcsológombot. A tettek embere volt, akárcsak apám. A nyilvánvalóan meglévő testi vonzalmon túl, valószínűleg ezt

az adottságukat ismerhették fel egymásban, ez adott biztatást egy közösen leélt élet sikeréhez.

És végre egy nem komoly arcú fénykép anyámról: rajta fehér menyasszonyi ruha, hajában felhajtott fátyol, és nemhogy mosolyog, de nevet! Ebben a nevetésben még némi bujkáló kacérságot is érezhetünk. Mellette apám, feltehetően kölcsönzöből bérelt frakkban, visszafogott, tartózkodó férfimosollyal az arcán. Közeledett a harminchoz, ifjúkori fényképein látható dús, homlokába hulló haja már meggyérült, két oldalt kezdett felkopaszodni. És még egy fénykép a tisztelt násznépről: ezen már egy vendéglő asztalai mellett ülnek, az arcokon túláradó lelkesültség, mulatozásra hajló derű – lehet, hogy már túl vannak az első nagyfröccsön. Egy lakodalom persze mindig örömteli esemény, de az emberben önkéntelenül felmerül a kérdés: ez időben hogyan gondoltak jövőjükre a magyarok? A németek már elfoglalták Csehországot, a szovjetekkel szövetségben lerohanták Lengyelországot, területét felosztották – úgy hitték, majd ezt is elrendezik a nagyhatalmak maguk közt? A rablók megkapták, amit akartak, további háborúskodások, tudhatóan iszonyú következményeikkel, értelmetlenek lennének? Valószínűleg – bár ezt se kérdeztem meg a szüleimtől – más, ez időben készült képek is szinte a K. und K. boldog békeidők hangulatát tükrözik. És ha volt is a Trianon utáni magyarokban némi félsz, a régen tépő balsors táplálta szorongás, a csalfa, vak remény jegyében tudtuk alá süllyesztették? Lehetséges: a mindennapi élet kihívásai ezt parancsolták. Végül: még a megátalkodott borúlátók, még a huhogó vészmadarak se gondolták, mi mindennek történne majd ezzel az országgal a második világháború szinte végjátzmájában.

Ez a házasság hozta önálló élet lobbantotta fel anyám igazi énjét. Minden napra főzött, s mivel akkor még nem léteztek félkész, fagyasztott nyersanyagok, csirkét vágott, kopasztott, belezett, tésztát gyúrt, metélt, sütött, borsót, zöldbabot pucolt, télire lekvárt és savanyúságot tett

Trianon anizix LXXII.

el. Mosott, vasalt ránk, megstoppolta foszladozó zoknijainkat, egy öreg varrógépen ruháinkat javítgatta, és mindemellett, ha szükség volt rá, csúcsidőkben, vagy ha apámnak áruért kellett rohángálni, lement a csarnokba, és beállt a pult mögé. Ilyenkor egy házunkban lakó, szigorúan Hoholáti néninek nevezendő vénkisasszony vigyázott rám.

Anyám nem volt afféle babaarcú, tenyésztett reklámszépség, de anyjától örökölt teltkarcsúságával ugyancsak szemrevaló teremtés. És hogy megtanult mosolyogni, még vonzóbbá vált. Nagyon is adott magára. Még a nyomorúságos időkben is el-eljárt fodrászhoz, akármeny-nyi dolga is adódott, nem tűrte a lomposaságot, még otthon, előttünk se. Arcfestéket nem használt, legfeljebb púdert, az agyonsminkelt nőket bohócnek tartotta. Tartása, járása, ha sietős is volt, öntudatot, tettekrekeszséget sugárzott, mely tulajdonságok esetleges keménységét valami-

féle táncosság lágy derűje oldotta. Azon fiatal nők közé tartozott, akik után gyakran megfordulnak a férfiak az utcán.

Abban az időben még hatnapos volt a munkahét, apám tehát hat napon át tizenkét órát töltött az üzletben. Kemény hajtásban éltek, de bírták. A háború után az alapvető élelmiszereket csak jegyre lehetett kapni, száguldott az infláció – nagy, sok haszon nem lehetett ezen az üzleten. Valószínűleg úgy gondolták, lassacskán majd csak enyhül ez a háború utáni nyomorúság, lesz ez még jobb is. A ledarált hat napot követő vasárnap, ebéd után ejtöztek egy kicsit – ez volt az élet. Nem jártak sehová, a rokonsággal is jóformán csak a többnapos egyházi ünnepek alkalmával találkoztak. Nyáridőben, nagyritkán, kirándulni mentünk a budai hegyekbe – pedig ifjabb korukban mindketten nagy természetjárók voltak, hegyen-völgyön át tekergők, legszívesebben talán egy erdőben éltek volna.

Néhány évvel nagymama halála után a nevelőapa újra nősült, egy nálánál húsz évvel fiatalabb, csaknem anyámmal egyidős nőt vett feleségül. Csattogó összeveszésről nincs tudomásom, csak rövid ideig tartó szurkapiszkákról, amelyek után kapcsolatuk teljesen megszakadt. Nem hibáztathatom anyámat miatta, édeslányát, Vicuskát is kizárta további életéből. Gyanakodhatnánk az új, fiatal feleség ármánykodásaira, de inkább azt hiszem, a háború felmorzsolta korábbi, megszokott, középosztálybeli életvitelét, sőt – mert valamennyit csak hallottunk róla –, a kommunista hatalomátvétel után kétkezi prolivá rúgták vissza, kifordult alóla a világ. Később, már nagykiskolák korában, néhányszor találkoztam az öregúrral, véletlenül az utcán: korábbi, a családi képen is látható magabiztosságát, eleganciáját elvesztette, bottal járó, senki öregember lett belőle. Köszöntöttem, megismert, visszaköszönt, de nem állított meg, hogy „na, mi van veletek?”, vagy: „hú, de megnőttél” – igaz, vérségi kötelék nem volt köztünk, de egy semmitmondó szóra se vállalta a tiszteletbeli nagypapaságot.

A szoros összetartozást mutató gyermekkori képek ellenére a Vicuskával tartott kapcsolatunk is lassan szétfoslott. Ennek tudom az okát: a férjeik különböztek piszkosul. Vicuska valamelyik pesti egyetemen végzett fiatalemberhez ment feleségül – gyors egymásután születt nekem két unokahúgot, akikkel persze nem tudtam mit kezdeni. A férj egy Békés megyei nagygazda fia volt – egyszer, amikor náluk jártunk, megjelent az apja is: a bátyó pont úgy nézett ki, ahogy a korabeli vicclapok a kulákokat ábrázolták –, afféle politizáló alkat. Pályafutását értelemszerűen a Kisgazdapártban kezdte, de a párt szétmorzsolása kapcsán eszé ágában se volt vele együtt karrierjét is szétmorzsolatni: jó érzékkel mindig a győztesek felé sodródott – végül valami népi demokratikus középkeret lett belőle. Ráadásul, mint az efféle politikus alkatok, találkozásaink alkalmával egy darabig ugyan képes volt türtőztetni magát, de aztán csak belefogott nézetei ismertetésébe. Apám szar embernek tartotta, és ilyenkor ugyan egy árva szót se szólt, néha krákolgott egyet-egyed, aztán egyszer csak felállt: „Na, nekünk most már mennünk kell!” Találkozásaink mindig kínos feszültséggel végződtek. Lehet, hogy a férj is utálta apámat, az elő ugyan nem adott, de a belőle áradó fejlődésképtelen, reakciós konoksága miatt. Anyám és Vicuska egy ideig kettesben, presszóban találkoztak, aztán ezt is elmosta az idő.

Vicuskáról el kell mondanom, ő lehetett az első szerelmem. Karcsú, szóke, tejfehér bőrű lány volt, illata is tejfehér. Ha nagymamánkhoz mentünk, én mindig előrerohantam, hogy mielőbb találkozhatok vele. Imádnivaló, bújós, négyéves kislány voltam, másztam az ölébe, csókos szájjal érintettem a bőrét, magamba szívtam az illatát – de hohó!, már jelen volt a rámenős, élvhajász kan is: arcom hozzányomtam a vékony szaténkombiné és selyembőlűz alatt feszülő kemény kis mellbimbójához. Első szerelmem és első megcsalásom: egy alkalommal, amikor előrerohanva kivágtam

a nagyszobaajtót, ott találtam Vicuskát, amint a kanapén ülve csokolózik egy fiatalemberrel – későbbi férjével-e, nem tudom. Nekiestem vetélytársamnak, téptem, rúgtam, beleharaptam az engem lefogni próbáló kezébe, közben még ordítóztam is valamit. Nem vagyok afféle férfi sovinszta, de ami az enyém, az az enyém. A ribillióra betóduló család, megértve a helyzetet, nagy nevetésben tört ki. Csak nagyanyám kapott az ölébe, simogatott, puszilgatott, ő volt az egyetlen, aki megértette fájdalmamat. Ezt azért kell megemlítenem, mert ez nagyanyámról maradt kevés élő emlékeim egyike.

Később sokszor elmesélgették, mint afféle emlékezetes családi eseményt. Nem szerettem hallani: nem mintha nem tudtam volna nevetni magamon, de mindig megérintett a kétségbeesés, a tettenérést megelő megcsaltak lelkiállapota. Úgy húszéves korom táján, amikor – talán utoljára – előkerült az ügy, megkérdeztem, mit kiabáltam, de arra már senki sem emlékezett. Kár: akkor már kívülállóként, csak arra lettem volna kíváncsi, milyen szókészlettel rendelkezik egy négyéves, megcsalt személy.

Apám egy Zsiga nevű unokaöcs segédletével vitte a boltot. Nagyobbacska koromban, ha anyámnak le kellett mennie segédkezni, már vitt magával. Nagyon szerettem a csarnokban lenni, alig vártam a következő alkalmat, hogy mehessek. Már maga az épület is lenyűgözött, a környék egyforma, unalmas házai közül göggel emelkedett ki, az előtte fekvő tér is különlegességét hangsúlyozta. Magas, boltozatos mennyezetű belterébe lépve, mintha templomba tértem volna be. Tikkasztó nyári melegekben kellemes enyhet adott, vacogtató teleken bent leolvadt a kabátokról a hó. Levegője mindig kicsit nyirkos volt, talán az időnként locsolóval végzett takarítások miatt.

A csarnokot a háború idején kirabolták, mindent szinte újból kellett kezdeni. Tulajdonképpen csak egy hosszú deszkapult maradt, a háttérben némi polcokkal. Az alját lécekből készített trepni borította, hogy ne kelljen egész

nap a hideg, kemény betonon állni. A pult alatt elhelyezett, durva szövésű zsákokból mérték ki a babot, fehéret és tarkát, a lencsét, sárgaborsót, többretegű papírzsákokból a lisztet, búzadarát, mákot. A pult bejárat melletti végén egy tízliteres, vastag, kékszínű, hosszúnyakú üveg állt, benne ecet – ha a tisztelt vásárló ecetet óhajtott venni, üveget kellett magával hoznia. A pulton egy közönséges konyhai mérleg állt, mellette a súlyok, a kisebbek, a két-, öt-, tíz-, húszdekásak sárgarézből készültek, mint a mérleg serpenyői is – kiglancolva ragyogtak, mint az arany. A nagyobbak már öntöttvasból, az ötkilósra egy karika volt szerelve, annál fogva lehetett megemelni. Később apám beszerzett egy skálás mérleget is. A pult deszkájára egy dió- és egy mákdarálót csavározott – ezek is közönséges konyhai eszközök. A legérdekesebb szerszám egy kéttenyérszerű, bambuszrúdból hajlított, vékony acélszálat kifeszítő eszköz volt – az élesztő zsírpapírba csomagoltan, tömbökben érkezett, ezen íjacska húrjával vágták le belőle a vevők által kért darabot. Tömbökbe préselve jelent meg a ki tudja, milyen gyümölcsökből, de leginkább adalékanyagokból előállított, sötétvörös lekvár is. Késsel szeletelték, kevésbé ragadt, mint az élesztő – a háború idején ráragasztott néven, Hitler szalonnának nevezték. Nagyjából ennyi: manapság egy tanyakörnyéki vegyesboltnak is nagyobb az áru kínálata.

Ilyenkor nemcsak a szűk standon lábatlanokodtam, de lődöröghettem a csarnokon belül. Apám standjának utcájában minden árust ismertem, keresztnevükön üdvözöltem őket: „Szervus, Zoli bácsi!” – egy helyt cukorkát kaptam, máshol almát. Az időben még a magánkereskedők a futó vevők törzsvevővé csábítása érdekében udvariasan, megbecsüléssel, némi humort is csillogtatva beszéltek mindenkivel, s ebből nekem is jutott. Kedvenc helyem a halárosok utcája volt: itt vagy három standon is jókora tartályok álltak, amelyeknek a vevők felé néző oldala vastag üvegből készült. Nem mindig, főleg csak nagy ünnepek előtt lehetett élő halat

kapni, leginkább pontyot, olykor törpeharcsát, ilyenkor a sorban állók lábai közt átfurakodva, az üvegfal elé álltam. Hosszan bámultam a sűrűn tátogó halakat, néha bekopogtam hozzájuk, ők meg néztek rám kifejezéstelen halszemükkel. Roppant mód tetszett nekem ez a hely, ha megkérdezték: „na koma, mi lesz, ha nagy lesz?”, büszkén vágtam rá, hogy: „csarnokos!”

Nem tartozott a csarnokhoz – legfeljebb a felügyelete alá – az előtte lévő, a Klauzál térhez csatlakozó széles, kockaköves parkoló. Ide szombatonként a Pest közeli falvakból szekerek érkeztek – éjszaka indultak, hogy reggelre megérkezzenek –, hoztak zöldséget, krumplit, mikor mi érett, gyümölcsöt, tojást, dézsában savanyú káposztát, dunsztosüvegben uborkát, lekvárt, összekötözött lábú jércéket: alighanem komoly szerepet játszottak a város háború utáni, döcögő közellátásában. Több napos ünnepek előtt esetleg maradtak még, megaludtak a szekereken, esetleg közeli szobákat, raktárakat béreltek. Vágási időben lehetett náluk kapni egész füstölt sonkákat, hizlalt, májas libát – de ezeket csak valamilyen arany tárgyért vagy dollárért. A vágatózó infláció miatt érthető módon megjelent a milpengő, ami egymillió régi pengőt ért, feleségem családi kacatjai közt fennmaradt néhány, még angyalkák által támogatott koronás címerrel, és mondhatni: bánatos tekintetű Kossuth Lajossal díszített, tízmillió milpengő feliratos bankjegy. Kiadásuk dátuma: 1946. május 24-e, valószínűleg azért maradtak meg, mert már nem értek semmit. Tehát, akik a háborús megpróbáltatások után is rendelkeztek még aranytárgyakkal – nyakláncsal, jegygyűrűvel, kihúzatott aranyfogakkal –, vagy azok a szerencsések, akik nyugati rokonoktól, esetleg segélyszervezetektől dollárhoz jutottak, még efféle tiszteséges ételleket is ehettek. A kormányzat ugyan harsány harcot hirdetett a feketézők és valutázók ellen, de az élet tényei mindig maguk alá gyűrtek a hatalmi elgondolásokat. Egy alkalommal apámhoz is keveredett egy féldolláros, büszkén mutatta: „látod, fiam, ilyen az igazi pénz!”

Ez időkből való töredékemlékeim között egy színes – tényleg színes. Mivel még jegyrendszer volt érvényben, kék, sárga, lila, zöld, piros élelmiszerjegyekre adhattak ki mondjuk egy kiló lisztet vagy fél kiló cukrot. Ezeket a beszedett jegyeket a napi sürgés-forgásban nem volt idejük külön-külön helyeken gyűjteni, beledobálták mind egy tízliteres dunsztos üvegbe. Este, zárás után – a napi tizenkét órás munka után – hazahozták a színes papír darabkákkal teli dunsztos üveget, és kiborították az ebédlőasztalra – kezdődhetett a színek szerinti csoportosítás. Ebben a munkában – jóformán játékban – én mindig szívesen részt vettem, egészen addig, amíg az álmoságtól le nem szédültem a székről. A jegyeket aztán apám egy hivatalos nyomtatványként kiadott űrlapra ragasztotta – egy széles ecsettel, „pemzlivel” megkenegette őket a keményítőből főzött nyálkás-vizes ragaccsal, „kulimással” –, és a betelt lapok leadása után kaphatott új árut. Sok haszon nem keletkezhetett ebből a hatóság által megszabott tevékenységből, de szüleim elégedettek voltak, sőt lelkesek: nem parancsolt nekik senki, a maguk urainak érezhették magukat, akik megélnék a maguk szorgalmából.

Egy másik, ez időből való emléktöredék időpontját – némi utánanézését követően – napra pontosan meg tudom mondani: 1945. november 4-e, és az azt követő napok. Akkor tartották a háború utáni első szabad választást, amit 57%-os többségi fölényrel a Kisgazdapárt nyert meg. Ez alkalomból a csarnokban afféle örömnep keletkezett: kereplőket forgattak, zászlókat lenggettek, vállon veregették egymást, mindenki gratulált mindenkinek. A cipészek, kárposok, cukrászok kirakataiban nemzetiszín és kisgazda zászlók, egy kiskocsmába vezető lépcső tetején, egy kötényes férfi – nyilván, zászlója nem lévén – egy fehér-kék kockás asztalterítő vadlobogtatásával üdvözölte az ünneplőket. Azt hitték ezek a valódi kis gazdák, hogy megnyílt előttük a jövő. Mindezeket talán azért sem felejtettem el, mert ez alkalomból az addigi gye-

rekes, füles, kötött sapkák után kaptam egy filckalapot, afféle igazi stüszikalapot. Büszkén feszítettem benne, tovább növelve csarnokbéli népszerűségemet – én voltam a legkisebb Kisgazda. Ez volt az első s egyben utolsó eset, amikor egy politikai pártnak harcias híve voltam. A stüszikalapot pedig nem lehetett elfelejteni: apám vagy tucatszor lefényképezett velem.

De a kisgazda kisgazdáknak csalódnuk kellett. Az országot megszálló szovjet katonai vezetők ragaszkodtak hozzá, hogy a legfontosabb minisztériumok tárcáit az alig valamennyi szavazatot kapott kommunista párt emberei kapják. Akik átlátszó taktikázások kíséretében, de könnyen felismerhetően, bármilyen eszköz felhasználását jogosnak tartva, a hatalom, a totális hatalom megszerzését tűzték ki célul. Megkezdődtek a koncepciók politikai perek, az egyházak üldözése, az osztályidegen elemeknek bélyegzettek deportálása. Kovács Bélát, a Kisgazdapárt főtitkárát maguk a szovjet hatóságok tartóztatták le – még bolsevik észjárás szerint is abszurd váddal: a szabad választáson az abszolút többséget szerzett párt vezetője „a köztársaság elleni összeesküvés résztvevője” lett volna – és a Szovjetunióba hurcolták. Mindebből kisgyerekként természetesen semmit sem érzektem, valószínűleg az iskolakezdés kihívásával voltam elfoglalva. Közvetlenül a szüleim se: nem voltak gazdagok, a régi rendszer tisztségviselői, ellenzéki párt vagy a katolikus egyház harcos aktivistái – de a hurok egyre kíméletlenebb szorítását érzékelték.

És akkor érkezett 1948, a „fordulat éve”. Amikor – úgymond – minden hatalom a dolgozó nép kezébe került. Az ipari gyárak és üzemek államosításával egy időben megkezdték a parasztok termelőszövetkezetekbe való tömörítését – az érintettek nem egyszer véresre verése árán –, majd a kisiparosok és a kiskereskedők szövetkezetekbe szervezését is. Őket nem kellett véresre verni: ha nem léptek be, nem kaphattak többé nyersanyagot, árut. Apám vásárcsarnoki standja is egy szövetkezet számozott

árudája lett, és csakhamar a tagság által „demokratikusan választott” szövetkezeti vezetők úgy határoztak, senki ne maradjon a régi helyén, mert ez a magántulajdon hamis és főleg kárhóztos képzetét keltheti – apámat a Pest megyei Népbolthoz helyezték. Egy csapásra, a berendezésekkel együtt, odalett minden, amiért apám tizenöt, anyám nyolc éven át dolgozott. Csak a kis konyhai mérleget sikerült kimenteniük – a hozzá való csinos súlyokkal együtt őrzöm ma is mint már múzeumi tárgyat. Anyám, miután öcsém valamennyire felcseperedett, a Közértbe került eladónak.

Elérkezett tehát a népi demokráciának nevezett korszak, amelyben minden ember egyenlő. Mindegy, hogy igyekvő, szorgalmas-e, vagy lusta és trehány: azonos fizetést kaptak. Hogy becsületes-e, vagy rendszeresen lopkodó zsvány, aki kabátzsebe, táskája mélyére apróságokat süllyeszt – nem számított. Ahol a valamennyire való előbbre jutást nem a munkateljesítmény, hanem az elvtársi pofatépés határozta meg. Ahol, ha valakinek valamilyen ötlete támadt – még ha a munka gyorsításáról vagy könnyítéséről is –, az izgága, kötekedő alaknak számított. Elkezdődtek a harsány politikai handabandázások közepette a színtelen, reménytelen, a szegénylegényekkel együtt, hónapok végén énekelhető „de kevés vacsora” évtizedek.

Néhányszor elgondoltam, hogy a szocializmusban való poshadás helyett milyen élet illett volna szüleimhez. A legjobb ötletnek azt találtam: korábban kellett volna születniük, és a másfélmillió magyarral együtt ki kellett volna tántorogniuk Amerikába. Ahol is részt véve a vadnyugat meghódításában, hihetetlen munkabírásukkal és szorgalmukkal nyilván egy csinos kis birtokot szereztek volna maguknak. Amit aztán én – korábban született én –, Amerikában a vásárcsarnoki lét iránti gyermekkori vonzódásomat megőrizve, a magyar lét gátlásai nélkül, minden lehetőséget kihasználva, komoly gazdasággá fejlesztettem volna.